

ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΤΟΠΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΤΟΥ FERDINAND BAUER (18ος ΑΙΩΝΑΣ) ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ FLORA GRAECA

της Σοφίας Ριζοπούλου*

Εικόνα 1. Τοπιογραφία του Ferdinand Bauer (~1790): Η γέφυρα και το κάστρο του πορθμού του Ευρίπου, από το λιμάνι της Χαλκίδας (www.bodley.ox.ac.uk/users/millst/isbes/FG/MedScenes).

I. Εισαγωγή

Το πρόγραμμα του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης «Flora Graeca in the 21st century» έφερε στο φως μια σπανιότατη συλλογή που περιέχει εκατόν τριάντα μία αδημοσίευτες στην πλειονότητα τους τοπιογραφίες (folio) του Ferdinand Bauer (1760-1826) από την Ανατολική Μεσόγειο¹. Ο Αυστριακός ζωγράφος Ferdinand Bauer είχε την ευκαιρία να ταξιδέψει στον Ελλαδικό χώρο με την ομάδα του Καθηγητού John Sibthorp, από το 1786 ως το 1787 (Stearn 1967, Lack & Mabberley 1999, Krimbas 2004, Harris 2007, Ριζοπούλου 2007, Ριζοπούλου &

* Η ΣΟΦΙΑ ΡΙΖΟΠΟΥΛΟΥ είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Τμήμα Βιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (srhizop@biol.uoa.gr)
1. Με την ψηφιοποίηση αρχείων περί την μνημειώδη έκδοση *Flora Graeca* (1806-1840).

Harris 2009). Σχίτσα των τοπιογραφιών έγιναν κατά την διάρκεια εξερευνητικής περιήγησης (1786-1787) για τη δημιουργία της *Flora Graeca*² Sibthorpiana (1806-1840) και τα τοπία ολοκληρώθηκαν στην Αγγλία, ως το 1792.

Πρόκειται για άγνωστες, αδημοσίευτες τοπιογραφίες από τον 18ο αιώνα, μεταξύ των οποίων υπάρχουν εξήντα τέσσερις τοπιογραφίες με θέματα ελληνικά (Πίνακας 1). Οι αναφορές για τα Μεσογειακά τοπία του Ferdinand Bauer στην ελληνική και τη διεθνή βιβλιογραφία είναι ανύπαρκτες, εξαιρουμένων των ελαχίστων που απλά κάνουν νύξη στο θέμα (Lack & Mabberley 1999, Harris 2007). Η σπανιότατη *Flora Graeca* και τα μη-προσιτά στο κοινό αρχεία του Πανεπιστήμιου της Οξφόρδης κράτησαν καλά κρυμμένες τις τοπιογραφίες του Ferdinand Bauer. Κατά τις επιστημονικές επισκέψεις μου στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (2006 και 2009) είδα τις εξαιρετικές τοπιογραφίες του Bauer, όπου δεν φαίνεται να έχουν αποτυπωθεί τοπία αναψυχής. Ο Bauer χρησιμοποίησε μολύβι και πενάκι με μαύρο μελάνι για τις τοπιογραφίες και απέδωσε τις αποχρώσεις του γκριζου με αραιωμένο μελάνι. Απεικόνισε με την δεξιοτεχνία του την ακατοίκητη ύπαιθρο, την τραχύτητα ορεινών περιοχών, παραθαλάσσια τοπία, όρμους, κολπίσκους και λιμάνια με πολυάριθμα πλοία, χωριά, αρχαία μνημεία, γέφυρες και κάστρα με ιστορική και οχυρωματική σημασία.

II. Περιήγηση

Ως την εκπνοή του 18ου αιώνα, οι περιηγητές από την δυτική Ευρώπη σε περιοχές της σημερινής Ελλάδας και της Ανατολικής Μεσογείου ήταν κυρίως ουμανιστές με γνώσεις γεωγραφίας, αστρονομίας, γεωλογίας, φυσικής ιστορίας και αρχαιολογίας (Βιγγοπούλου 2005). Όσοι είχαν γνώσεις ιατρικής αναζητούσαν φαρμακευτικά φυτά και ειδικά τα φυτά της αρχαιότητας που έγιναν γνωστά με το έργο του Θεοφράστου (4ος αιώνας π.Χ.) και του Διοσκουρίδη³ (1ος αιώνας μ.Χ.). Ορισμένοι συνεχίζοντας την παράδοση της μεγάλης περιοδείας (Grand Tour)⁴, πραγματοποίησαν ταξίδια σε άγνωστες και ριψοκίνδυνες περιοχές της ανατολικής Μεσογείου (Βιγγοπούλου 2005). Υπήρξε μια κατηγορία ταξιδευτών που αναφέρεται στην βιβλιογραφία με τον όρο «Levant Lunatics» (ξετρελαμένοι με την Ανατολία). Συνήθως, αυτοί ήταν ευκατάστατοι, ρομαντι-

2. *Flora Graeca* ονομάζεται ένα από τα πιο σπάνια, πολύτιμα και εικονογραφημένα βιβλία Βοτανικής της διεθνούς βιβλιογραφίας (10 τόμοι, Λονδίνο, 1806-1840). Περιεχόμενα της *Flora Graeca* είναι αυτοφυή φυτά της Ελλάδας (Ριζοπούλου, Σ., 2007: «Flora Graeca», *Νεύσις* 16, 34-44).

3. Ριζοπούλου, Σ., 2008: *Ριζοτόμος, μελέτη για την περιπλάνηση της ύλης του Διοσκουρίδη σε χειρόγραφα, κώδικες, βιβλία και βοτανολόγια*. Δίαιλος, Αθήνα.

4. Καθιερωμένη τακτική μεταξύ γόνων της αριστοκρατίας για την απόκτηση γνώσεων, εμπειριών και γοήτρου.

κοί περιηγητές που είχαν την δυνατότητα παρακινούμενοι από επιθυμίες και φαντασιώσεις, να μετακινούνται χωρίς συγκεκριμένο σκοπό σε τόπους έλξης (Tregaskis 1979). Ωστόσο, υπήρξαν και επαγγελματικές περιηγήσεις, με οικονομική ενίσχυση από κυβερνώντες και τα αποτελέσματά τους δημοσιοποιήθηκαν (Aitken 2007, Fry 2009).

Ο Ferdinand Bauer βρέθηκε να περιηγείται στον Ελλαδικό χώρο με τον John Sibthorp Καθηγητή Βοτανικής στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (1758-1796), ο οποίος ξεκίνησε να εξερευνήσει την Ανατολική Μεσόγειο από την Οξφόρδη στα τέλη του Αυγούστου το 1784 και επέστρεψε στις αρχές του Δεκέμβρη το 1787. Κύριο ενδιαφέρον του ήταν ο φυτικός πλούτος ανεξερευνητων περιοχών από βοτανική άποψη. Άλλωστε, η ανατολική Μεσόγειος δεν προσφερόταν ούτε για μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις, ούτε για τη δημιουργία εμπορικών διαύλων. Στη διάρκεια των περιηγήσεων συνέλεξαν μεγάλο αριθμό φυτικών, ζωολογικών και γεωλογικών δειγμάτων, ενώ ο ζωγράφος Ferdinand Bauer έκανε επί τόπου πολλά σκίτσα ζωντανών οργανισμών και τοπίων, προετοιμάζοντας τις εξαιρετικές υδατογραφίες του (Ριζοπούλου 2007, Ριζοπούλου & Harris 2009). Είναι η εποχή του επιστήμονα περιηγητή που έχει στόχους και συνήθως τον συνοδεύει επαγγελματίας καλλιτέχνης, ο οποίος συμπληρώνει τις ανακαλύψεις με (καλλιτεχνικές) αποδείξεις (Κεφαλληναίου 2004). Η ζωγραφική απεικόνιση είναι το επιστημονικό εργαλείο αυτής της εποχής.

III. Τοπιογραφίες του Ferdinand Bauer στην Οξφόρδη

Ο Sibthorp έφτασε στον Ελλαδικό χώρο μετά από πολύμηνη ενδιάμεση παραμονή στη Βιέννη και την Κωνσταντινούπολη. Ο Sibthorp και ο Bauer έφυγαν μαζί από την Βιέννη με προορισμό περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου, το Μάρτιο του 1786 και επέστρεψαν στην Οξφόρδη τον Δεκέμβριο του 1787.⁵ Ύστερα, ο Bauer παρέμεινε στην Οξφόρδη για έξι χρόνια και στο διάστημα αυτό φιλοτέχνησε 966 υδατογραφίες φυτών, 248 υδατογραφίες ζώων, επτά προμετωπίδες για την έκδοση *Flora Graeca* και περίπου 131 τοπιογραφίες.

Τα εξώφυλλα των επτά πρώτων τόμων *Flora Graeca* που φιλοτέχνησε ο Bauer αποτελούνται από ένα στεφάνι με ανθισμένα φυτά και μια βινιέτα τοπίου από περιοχές, όπου περιηγήθηκαν με τον Sibthorp. Για τα εξώφυλλα χρησιμοποιήθηκαν τέσσερις τοπιογραφίες του Bauer που απεικονίζουν Ελληνικά θέματα (τον Παρνασσό στο εξώφυλλο του 1ου τόμου, το Άγιο Όρος στο εξώφυλλο του 2ου τόμου, την Αθήνα στο εξώφυλλο του 6ου τόμου και την Κόρινθο στο εξώ-

5. Μπίστικα, Ε., 2010: «Flora Graeca», περιήγηση στο ελληνικό τοπίο τον 18ο αι., διάλεξη της καθ. Σοφίας Ριζοπούλου στην αίθουσα μεγάλων περιηγητών του Μουσείου της Πόλεως των Αθηνών» (Καθημερινή, 19-05-10).

φυλλο του 7ου τόμου) και τρεις τοπιογραφίες με θέματα από την Τουρκία (τον Βιθυνικό Όλυμπο στο εξώφυλλο του 3ου τόμου, την Κωνσταντινούπολη στο εξώφυλλο του 4ου τόμου και τον Ελλήσποντο στο εξώφυλλο του 5ου τόμου). Δηλαδή, επτά τοπιογραφίες του Bauer δημοσιοποιήθηκαν μεταγενέστερα, με τις επιχρωματισμένες με το χέρι γραβούρες των εξωφύλλων της πολύ περιορισμένης έκδοσης *Flora Graeca*. Σημειώνεται πως τα εξώφυλλα των τριών υπόλοιπων τόμων της *Flora Graeca* φιλοτεχνήθηκαν από άλλο καλλιτέχνη, πιθανότατα από τον Άγγλο ζωγράφο Richard Westall (1765-1836) και τα τοπία στις βινιέτες είναι από το Άγιο Όρος (8ος τόμος), τα ασιατικά παράλια απέναντι από τη Ρόδο (9ος τόμος) και τους Δελφούς (10ος τόμος).

Επίσης, ορισμένες τοπιογραφίες δημοσιοποιήθηκαν κατά κάποιον τρόπο με σύγχρονες εκδόσεις, δηλαδή με το πολύ ακριβό βιβλίο των Lack & Mabberley (1999) και το πιο προσιτό του Harris (2007). Συνολικά έχουν δημοσιοποιηθεί 23 τοπιογραφίες και 11 εξ' αυτών αφορούν ελληνικά τοπία (βλ. αναλυτικά Πίνακα 1). Όλες οι υπόλοιπες τοπιογραφίες από περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου είναι αδημοσίευτες (μέχρι στιγμής).

Σύμφωνα με τον Harris (2007), οι τοπιογραφίες του Bauer δεν δημιουργήθηκαν κατ' εντολήν του Sibthorp και φαίνεται ο εντολέας ήταν ο John Hawkins (1761-1841), συνοδοιπόρος και φίλος του John Sibthorp κατά την περιήγηση στην Ελλάδα. Ο John Hawkins είχε γνώσεις γεωλογίας, μεταλλειολογίας και αρχαιολογίας, και γνώριζε τον ελληνικό χώρο. Είναι ενδεικτικό πως οι τοπιογραφίες δεν είχαν συμπεριληφθεί στο υλικό περί την *Flora Graeca* που εναποτέθηκε στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, μετά τον θάνατό του Sibthorp (1796) σύμφωνα με την διαθήκη του. Οι τοπιογραφίες αυτές υπήρχαν στην προσωπική συλλογή του George Claridge Druce -ερασιτέχνη της Βοτανικής και δημάρχου της Οξφόρδης- και υπεβλήθησαν ως δωρεά στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης το 1932, μετά τον θάνατό του και σύμφωνα με την επιθυμία του (Harris 2007).

Στη Βιβλιοθήκη του Τμήματος Plant Sciences του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης υπάρχουν ταξιθετημένες οι τοπιογραφίες του Bauer από την Ανατολική Μεσόγειο (MS Sherard 408), απεικονίζοντας 64 τοπία της Ελλάδας, 40 τοπία της Τουρκίας, 22 τοπία της Ιταλίας, τρία τοπία της Κύπρου και δύο από το Γιβραλτάρ. Δυο μικρότερες συλλογές, με τοπιογραφίες του Bauer από την Ανατολική Μεσόγειο, είναι γνωστό πως βρίσκονται στις πόλεις Chichester (Αγγλία) και Göttingen (Γερμανία). Οι τοπιογραφίες που υπάρχουν στην Οξφόρδη και την πόλη Chichester πιθανά αποτελούν ένα ενιαίο αρχείο, μιας που είναι αριθμημένες και φέρουν την υπογραφή του καλλιτέχνη, ενώ οι τοπιογραφίες που βρίσκονται στην πόλη Göttingen της Γερμανίας είναι ανυπόγραφες⁶ (Harris 2007). Οι τοπιογραφίες σηματοδοτούν την πορεία του πρώτου ταξιδιού του

6. Πιθανώς, πρωιμότερα σχέδια του Bauer.

Sibthorp (τέλη του 18ου αιώνα), μιας που ο Bauer τις αρίθμησε, σύμφωνα με τις περιοχές που επισκέφτηκαν διαδοχικά.

Η τοπιογραφία αποκαλύπτει τη φύση αναδεικνύοντας τη ποικιλομορφία των τοπίων και «γράφει» την ιστορία ενός τόπου. Από τη μια μεριά ο τόπος προσεγγίζεται με το ταξίδι και από την άλλη η φύση, οι δυνάμεις της και τα υλικά της γίνονται αντικείμενο καλλιτεχνικής αξιοποίησης. Στα τοπία του Bauer αποτυπώθηκε η διαδρομή που ακολούθησαν, στα τέλη του 18ου αιώνα. Επίσης, με τις τοπιογραφίες θίγεται η παρελθοντική φυσιογνωμία της φύσης (Simmel *et al.* 2004). Στο έργο του Bauer απεικονίζονται πολλές, άγνωστες περιοχές που άρχισαν να γίνονται επισκέψιμες κατά τον 19ο αιώνα, από περιηγητές που ταξίδευαν σε μια Ευρώπη που (θα) άλλαζε, από επερχόμενα κοινωνικοοικονομικά γεγονότα. Ενδεχομένως, με μια πιο προσεκτική παρατήρηση, τα τοπία του Bauer «οπτικά σύμβολα» μιας εποχής, εντάσσονται σε μια πολιτιστική αλληλουχία (Δασκαλοθανάσης 2004). Συχνά ανάμεσα σε βράχια και βουνά, έχουν αποτυπωθεί κάστρα, κτίσματα και η παρουσία του ανθρώπου. Τα ηθογραφικά θέματα αποκαλύπτουν τις σχεδιαστικές αναζητήσεις όλων των καλλιτεχνών εκείνης της εποχής (Βιγγοπούλου 2005). Δεν είναι γνωστό αν ο εντολοδόχος F. Bauer εμπνεύστηκε και επέλεξε τα τοπία που απεικόνισε, ή ακολούθησε τις οδηγίες του έμπειρου εντολέα J. Hawkins.

IV. Χρονικό

Τα πρώτα είκοσι δύο τοπία του Bauer προέρχονται από την Ιταλία (Πίνακας 1), μεταξύ των οποίων το Κολοσσαίο [1]⁷, η Νάπολη [2], ο Βεζούβιος [3-5], η Αίτνα [21] και η Μεσίνα [22]. Από τη Σικελία απέπλευσαν τον Απρίλιο του 1786 με κατεύθυνση προς τα νησιά της ανατολικής Μεσογείου. Στην πορεία τους προς ανατολάς, το πρώτο τοπίο ήταν από τα Κύθηρα [23] και ο πρώτος σύντομος σταθμός ήταν στη Μήλο [24-26]. Ύστερα πήγαν στην Κρήτη και αποβιβάστηκαν στο υπέροχο από αισθητική άποψη λιμάνι των Χανίων [27]. Διανουκτέρευσαν στο μοναστήρι της Αγίας Τριάδας με τις συστάδες των κυπαρισσιών [28] και προχώρησαν ως τα επικίνδυνα ορεινά της χώρας των Σφακιών [29, 30], με τη δικαιολογία πως αναζητούσαν εκεί θεραπευτικά, φαρμακευτικά φυτά. Φεύγοντας από την Κρήτη και κατά τη διάρκεια του πλου προς την Αττική, πέρασαν από την Ύδρα [31], την Αίγινα [32] και τη Σίφνο [33]. Η εποχικότητα της φυτικής ζωής περιόρισε την περιήγηση και απέπλευσαν από τον Πειραιά με κατεύθυνση προς τα ασιατικά παράλια της Τουρκίας. Στην πορεία, ο Bauer

7. Η αρίθμηση των τοπιογραφικών στις αγκύλες έγινε σύμφωνα με την πρώτη στήλη του Πίνακα 1.

απεικόνισε το σπήλαιο στην Αντίπαρο [34-36]⁸, το λιμάνι με τους μύλους και τις εκκλησιές στην Αμοργό [37, 38] και ηθογραφικά στοιχεία στη Σάμο [39].

Η εξερευνητική ομάδα έφτασε στο Κουσάντασι που τότε ήταν γνωστό με το όνομα Scala Nova [41], την 1η Αυγούστου του 1786 και από εκεί ακολουθώντας παραδοσιακές διαδρομές караβανιών [42] ταξίδεψε στο εσωτερικό της Τουρκίας [43-45]. Η θέα από τον Βιθυνικό Όλυμπο [42] κοντά στην Προύσα [44], αποτυπώθηκε σε τρεις τοπιογραφίες. Στην Κωνσταντινούπολη [48] έφτασαν στις αρχές του Σεπτεμβρίου του 1786. Η στρατηγική περιοχή της Πόλης των μύθων αποτυπώθηκε σε δέκα οκτώ τοπιογραφίες του Ferdinand Bauer [46-74]. Η Αγία Σοφία [46], ένα μουσουλμανικό νεκροταφείο [47] και ένα αρχαίο υδραγωγείο [61], ξεφεύγουν από τη γεωγραφία της περιοχής [67]. Είδαν τη Μαύρη θάλασσα [53], ένα χωριό κοντά στην Πόλη [60], την Προποντίδα και την Πρίγκιπο [62]. Εκεί, σε ένα από τα νησιά της Προποντίδας ο Bauer απεικόνισε για πρώτη φορά γυναικείες φιγούρες, σε αυτή τη σειρά των τοπιογραφιών, να χορεύουν πιασμένες σε κύκλο [65].

Η περιηγητική ομάδα επιβιβάστηκε σε πλοίο που απέπλευσε από την Κωνσταντινούπολη στις 13 Μαρτίου του 1787 (Harris 2007). Μετά από τρεις μέρες έφτασαν στα Δαρδανέλια⁹ [64] και αντίκρισαν παλιά κάστρα [70, 71], την Ασιατική ακτή από τα Δαρδανέλια [64] και τα Δαρδανέλια από την Ασιατική ακτή [72]. Στα Δαρδανέλια τον Μάρτιο του 1787 είχε μεγάλη κακοκαιρία και το πλοίο αναγκάστηκε να γυρίσει πίσω (Harris 2007) και να αγχυροβολήσει κοντά στην ακτή του παλατιού του Σουλτάνου [58], δίνοντας την ευκαιρία στον Bauer να απεικονίσει μια άποψη του παλατιού. Μετά από λίγες μέρες πέρασαν από την Τένεδο [75] και το πλοίο ακολούθησε μια πορεία προς τα νότια, κατά μήκος της Ασιατικής ακτής. Ο Bauer (θα) ήταν πολύ απασχολημένος με τα σκίτσα Ευρωπαϊκών και Ασιατικών ακτών της περιοχής με τη μεγάλη στρατηγική σημασία [71-74]. Ορισμένες τοπιογραφίες από αυτή την περιοχή έχουν δύο θέματα και ενίοτε τέσσερα.

Μετά από μια σύντομη στάση στη Ρόδο, με το εντυπωσιακό λιμάνι [79], το πλοίο απέπλευσε για την Κύπρο, όπου έφτασαν τον Απρίλιο του 1787. Στην Κύπρο η περιηγητική ομάδα διανυκτέρευσε στο μοναστήρι Αντιφωνητή [81] στη Β. Κύπρο, πέρασε από το χωριό Γύφου [82] και τέλη Απριλίου επιχειρήθηκε ανάβαση ως την κορυφή Χιονίστρα (~1.950 μέτρα) της οροσειράς του Τροόδους. Αυτή ήταν η πρώτη φυσιοδιφική εξερευνητική αποστολή που έφτασε στην Κύπρο, μιας που ο πιο διάσημος περιηγητής της Ανατολικής Μεσογείου J. Pitton de Tournefort¹⁰ (1656-1708) δεν πήγε στην Κύπρο.

8. Αποδεικνύοντας σημειολογικά το ενδιαφέρον του Hawkins.

9. Ελλάσποντος

10. Ο Joseph Pitton de Tournefort: φημισμένος Γάλλος φυσιοδίφης. Περιηγήθηκε

Κατά τον πλου στο Αιγαίο πέλαγος, ο Bauer είδε και αποτύπωσε τη χώρα και το λιμάνι της Λέρου [86, 87], την Πάτμο [88, 89] και το απομονωμένο (τότε) από τον οικισμό μοναστήρι της Αποκάλυψης του Ιωάννη [90]. Από την Πάτμο απέπλευσαν στις 4 Ιουνίου του 1787. Κατά τη διέλευση από τις Κυκλάδες χρειάστηκε να δειπνήσουν στην Σχινούσα [91], να αναζητήσουν νερό στη Νάξο και να διανυκτερεύσουν στην Κίμωλο [93], όπου όλα τα μέλη της ομάδας διαμαρτυρήθηκαν για τη ζέστη, τον ήλιο και τις συνθήκες διαβίωσης (Lack & Mabberley 1999, Harris 2007). Στις τοπιογραφίες από τα νησιά του Αρχιπελάγους απεικονίζονται τοπία χωρίς βλάστηση, επειδή από μακριά φαίνονται εχθρικά ως προς τη ζωή των φυτών (Braudel et al. 1985). Στις 15 Ιουνίου απέπλευσαν για την Αθήνα και στις 19 Ιουνίου όταν το πλοίο αγκυροβόλησε στο Φάληρο [95], είδαν το λεκανοπέδιο της Αττικής.

Κατά τη διαδρομή μέχρι την Αθήνα πέρασαν μέσα από αρχαία ερείπια, ελαιώνες και αμπελώνες (Lack & Mabberley 1999). Σε μια γενική άποψη της μικρής πόλης με τα σπίτια, τις εκκλησιές και τα τζαμιά γύρω από την Ακρόπολη φαίνεται ο Πειραιάς, η Σαλαμίνα και η Αίγινα [96]. Υπάρχουν τοπιογραφίες από Θησείο [97, 98] και το εσωτερικό του ναού [99], το λόφο του Φιλοπάππου [100], το θέατρο του Ηρώδη του Αττικού [101] που ο Bauer το εξέλαβε για το θέατρο του Βάχχου όπως και άλλοι προγενέστεροι περιηγητές, τους στύλους του ναού του Ολυμπίου Διός [102], την πύλη του Αδριανού [103] και το ναό στο Σούνιο [109, 110] που ο Bauer αναφέρει λανθασμένα ως τον ναό της Minerva. Στο σημείο αυτό και σύμφωνα με την αρίθμηση του καλλιτέχνη φαίνεται πως λείπουν ορισμένες τοπιογραφίες (Πίνακας 1), οι οποίες ενδεχομένως αφορούσαν αρχαιολογικούς χώρους που επισκέφτηκαν. Είναι αξιοπερίεργο πως ο Bauer δεν αποτύπωσε (;) τον Παρθενώνα ή τα αρχαία ερείπια στους Δελφούς, ενώ απεικόνισε το Θησείο και το ναό του Ποσειδώνα στο Σούνιο κ.ά. (Πίνακας 1).

Η επόμενη εξερεύνηση ήταν στους Δελφούς. Ξεκίνησαν από την Αθήνα στις 24 Ιουνίου του 1787. Πέρασαν από τη Λιβαδειά, όπου ο Bauer απεικόνισε τα νερά της περιοχής με ηθογραφικά στοιχεία [104] και μεγάλα (αρπακτικά) πτηνά πάνω από την περιοχή που νόμιζαν πως ήταν το μαντείο του Τροφωνίου στη Βοιωτία [106, 107]. Είναι αξιοσημείωτο πως ο Sibthorp και οι συνοδοιπόροι του ήταν οι πρώτοι που έφτασαν ως την κορυφή του Παρνασσού [108] κατά τους νεώτερους χρόνους.

Κατεβαίνοντας, πέρασαν από το Δίστομο και έφτασαν στο μοναστήρι του Αγίου Λουκά στις 3 Ιουλίου του 1787. Στο δρόμο της επιστροφής για την Αθήνα πέρασαν ξανά από τη Λιβαδειά. Τα σχέδια τους να επισκεφτούν τη Θεσσαλία

στην ανατολική Μεσόγειο για να βρει νέα φυτά για τον Βασιλικό Βοτανικό κήπο. Το έργο του δημοσιοποιήθηκε με επανειλημμένες εκδόσεις του *Relations d'un voyage du Lavant*, Παρίσι, 18ος αιώνας.

ματαιώθηκαν από την επιδημία πανώλης που είχε εξαπλωθεί στην περιοχή. Έτσι δεν προσέγγισαν ούτε στον Όλυμπο. Έστερα η ομάδα κατευθύνθηκε με πλοίο προς τη Θεσσαλονίκη. Στη διάρκεια του ταξιδιού σταμάτησαν πολλές φορές, σε διάφορες περιοχές για να δουν και να συλλέξουν δείγματα φυσικής ιστορίας. Πέρασαν από το Σούνιο [109], είδαν προς δυσμάς την Εύβοια στις 25 Ιουλίου και έφτασαν στη Χαλκίδα την 1η Αυγούστου, όπου ο Bauer απεικόνισε την γέφυρα του Ευρίπου (Εικόνα 1) και τα οχυρωματικά κτήρια που υπήρχαν τριγύρω σε πέντε τοπιογραφίες [111-115]. Εξ' αιτίας του φόβου των πειρατών που δρούσαν στο Βόρειο Ευβοϊκό και τα παράλια της Βοιωτίας, απέπλευσαν με μεγάλη προσοχή (Lack & Mabblerley 1999, Harris 2007) δια μέσου του πορθμού του Ευρίπου [113] και έφτασαν στο Άγιο Όρος στις 10 Αυγούστου [117-119]. Στη Μονή Ιβήρων [116] παρέμειναν τέσσερις μέρες και πραγματοποίησαν φυσιοδιφική εξόρμηση, τη δεύτερη, μετά από την περιήγηση του Richard Pococke¹¹ στο Άγιο Όρος (1739-1740), πριν από πενήντα χρόνια, περίπου. Η περιηγητική ομάδα απέπλευσε ξανά στις 16 Αυγούστου και εξερεύνησε τα παράλια βορειώς της Θεσσαλονίκης [120-122]. Τις τελευταίες ημέρες του Αυγούστου επιβιβάστηκαν σε πλοίο με σκοπό να φτάσουν ως την Κόρινθο [126, 127]. Ο Bauer απεικόνισε την Ελευσίνα [123], τα Μέγαρα [124], τον Ισθμό της Κορίνθου [125, 128]. Καθώς τέλειωνε το καλοκαίρι με τα λίγα ανθισμένα φυτά, τέλειωνε και η περιήγηση της ομάδας του Sibthorp στην ανατολική Μεσόγειο.

Οι ταξιδιώτες αγκυροβόλησαν στο ασφαλές λιμάνι παραλιακής πόλης της Φωκίδας Αντίκυρα (Αντίκιρα), κάτω από τους Δελφούς, και επιχειρήσαν ξανά μια ανάβαση στον Παρνασσό στις 8 Σεπτεμβρίου του 1787. Όμως, πυκνή ομίχλη και χαμηλές θερμοκρασίες τους ανάγκασαν να κατεβούν γρήγορα, από τις πλαγιές του Παρνασσού (Harris 2007). Οι ταξιδιώτες απέπλευσαν από την Αντίκυρα στις 14 Σεπτεμβρίου με προορισμό την Πάτρα [129], δια μέσου του Κορινθιακού κόλπου και από την Πάτρα ο Sibthorp μαζί με τον Bauer επέστρεψαν δια θαλάσσης στην Αγγλία.

Ο Bauer ολοκλήρωσε υδατογραφίες και τοπιογραφίες (48,7 cm x 29,5 cm) τον Ιούνιο του 1792, στην Οξφόρδη. Το έργο του με τα τοπία βασίστηκε σε σκίτσα του των τοπίων που είχε δει πριν από πέντε χρόνια στο ύπαιθρο και τα οποία δεν έχουν βρεθεί.

Ο Sibthorp ξεκίνησε δεύτερη εξερευνητική περιήγηση στην Ανατολική Μεσόγειο το 1794. Από αυτή την περιήγηση δεν υπάρχουν τοπιογραφίες, επειδή ο Ferdinand Bauer αρνήθηκε να συμμετάσχει στην εξερευνητική ομάδα, εξ' αιτίας της μικρής αμοιβής που του προσέφερε ο Sibthorp. Ο Ferdinand Bauer γνώριζε τις ικανότητες και το ταλέντο του, και ήξερε πως ο μόνος που μπορούσε να

11. Ο Richard Pococke (1704-1765) πέρασε από τα ίδια μέρη και δημοσιοποίησε αμέσως το έργο του (1743-1745), W. Bowyer, Λονδίνο.

συγκριθεί μαζί του –όσον αφορά την ποιότητα της εργασίας– ήταν ο αδελφός του Franz Bauer¹² (Stearn 1960, Lack 2004).

V. Ferdinand Bauer

Ο Ferdinand Lucas Bauer γεννήθηκε το 1760 στο Feldsberg τότε της Αυστρίας (σήμερα ανήκει στη Δημοκρατία της Τσεχίας) και πέθανε το 1826 στην Βιέννη. Ο Ferdinand και τα αδέρφια του, Joseph¹³ και Franz¹⁴, είχαν μεγάλο ταλέντο στη ζωγραφική (Lhotskt 1843, Stearn 1960). Από νεαρή ηλικία ο Ferdinand αντέγραφε λουλούδια, φυτά και πτηνά και στη συνέχεια άρχισε να σχεδιάζει ίδια θέματα στο ύπαιθρο. Οι αδελφοί Bauer έχασαν σε νεαρή ηλικία τον πατέρα τους και τους ανέλαβε υπό την προστασία του ο μοναχός Dr. Norbert Boccius. Ο Boccius τους ανέθεσε τη σχεδιαστική απεικόνιση όλων των φυτών του μοναστηριακού κήπου και αυτή ήταν η αρχή για την αποκάλυψη του ταλέντου τους και για τη δημιουργία μιας συλλογής που δημοσιοποιήθηκε προσφάτως σχετικά με τον τίτλο *Liber Regni Vegetabilis* (2000). Ο Ferdinand, σε ηλικία 20 ετών μαζί με τον αδελφό του Franz πήγαν στη Βιέννη. Εκεί ο Ferdinand έμαθε να ζωγραφίζει και τοπία στο φημισμένο στούντιο των Brand¹⁵ (Lhotskt 1843). Ο Ferdinand Bauer βοήθουσε τον διευθυντή της βιβλιοθήκης και του βοτανικού κήπου της Βιέννης Nikolaus von Jacquin, (1727-1817) στην προετοιμασία της σπανιότατης έκδοσης *Icones Plantarum Rariorum* (1781-1793), όταν τον συνέστησαν στον Sibthorp, και συμφωνήθηκε να είναι μέλος της αποστολής στην ανατολική Μεσόγειο. Ο Sibthorp επισκέφτηκε τη Βιέννη κατά την προετοιμασία του για τη συλλογή δειγμάτων από την ανατολική Μεσόγειο, επειδή ήθελα να δει κώδικες του Διοσκουρίδη (Ριζοπούλου 2008). Ο Ferdinand Bauer θα σχεδίαζε τα φυτά που θα συναντούσαν κατά την περιήγηση και θα ήταν ο ζωγράφος της έκδοσης *Flora Graeca* (Harris 2007, Ριζοπούλου 2007). Ο Sibthorp συνέλαβε το όραμα για την δημιουργία της *Flora Graeca* στα τέλη του 18ου αιώνα και η επίτευξη του στόχου του προϋπέθετε δύσκολη εργασία υπαίθρου

12. Οι αδελφοί Ferdinand Bauer και Francis Bauer, εξαιρετικοί ζωγράφοι θεμάτων φυσικής ιστορίας και οι δυο, έχουν το ίδιο αρχικό στο όνομά τους (F) και για το λόγο αυτό διαπιστώθηκε μερικές φορές σύγχυση στη βιβλιογραφία.

13. Joseph Bauer, διευθυντής της πινακοθήκης του Πρίγκιπα του Lichtenstein στη Βιέννη.

14. Francis Bauer, F.R.S. και ζωγράφος βοτανικών θεμάτων στους κήπους του Kew.

15. Ο αυστριακός ζωγράφος Johann Christian Brand (1722-1795) επηρέασε την τοπιογραφία της εποχής baroque. Ο Johann Christian, γιος του Γερμανού ζωγράφου Christian Hilfgott Brand (1694-1756) και αδελφός του Friedrich August Brand, τιμήθηκε με τον τίτλο Kammermaler (1766) και βρέθηκε στην έδρα του Καθηγητού της τοπιογραφίας (1772).

στην Ανατολική Μεσόγειο, μαζί με συνεργάτες και συνοδοιπόρους, και ιδιαίτερα με τον καλλιτέχνη Ferdinand Bauer. Το επίτευγμα θεωρείται εξαιρετικό, αν συνυπολογιστούν το βραχύ χρονικό διάστημα που έγινε η συλλογή δειγμάτων φυσικής ιστορίας και το εύρος των περιοχών που κάλυψε η εξερευνητική αποστολή. Μετά από την κυκλοφορία της *Flora Graeca*, εκδηλώθηκε αυξημένο ενδιαφέρον για την Ανατολική Μεσόγειο κατά το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα, ενώ ανάλογες επιστημονικές δραστηριότητες συνεχίζονται μέχρι σήμερα.

Οι τοπιογραφίες του Ferdinand Bauer διατηρούνται ανέπαφες και εμφανίζονται να επιβιώνουν θριαμβευτικά, δια μέσου των δυσκολιών και της παρακμής που επικράτησαν στα μέσα του 20ου αιώνα, στην Ευρώπη. Το βλέμμα του Ferdinand Bauer μπορούσε να συνοψίζει στοιχεία ενός τοπίου και αυτό αποδείχτηκε και από άλλες εξερευνητικές αποστολές που συμμετείχε στη διάρκεια της ζωής του (Moore 1998). Η εξερευνητική αποστολή του Sibthorp στην Ανατολική Μεσόγειο έδωσε στον Ferdinand Bauer την ευκαιρία να αποκτήσει φήμη πολύ μεγαλύτερη από εκείνη που είχε στη γενέτειρά του, αλλά ο Bauer έγινε γνωστός διεθνώς πιο πολύ με το έργο του για τα φυτά της Αυστραλίας, παρά για το έργο του με τα Μεσογειακά φυτά. Με την έκδοση του βιβλίου των Blunt & Stearn (1994), αναγνωρίστηκε διεθνώς η αξία του και ο Bauer θεωρείται έκτοτε μεγάλη και εξέχουσα καλλιτεχνική προσωπικότητα. Ωστόσο, ελάχιστα είναι γνωστό το έργο του με την πανίδα του Ελλαδικού χώρου και τις τοπιογραφίες από την Ανατολία. Επίσης, παρά τη φήμη της *Flora Graeca* διεθνώς, το έργο του Ferdinand Bauer δεν είναι εν γένει γνωστό στην Ελλάδα.

VI. Τοπιογραφίες σύγχρονες της *Flora Graeca*

Το προσφάτως αναζωπυρούμενο ενδιαφέρον για την *Flora Graeca* εξαιτίας της σπανιότητας της έκδοσης, θεμάτων βιοποικιλότητας και των υδατογραφιών του Ferdinand Bauer, έχει αποκαλύψει τις άγνωστες (μέχρι πρότινος) και αδημοσίευτες τοπιογραφίες του.

Οι τοπιογραφίες του Bauer, ταυτόχρονα με την εξερευνητική περιήγηση για την δημιουργία της *Flora Graeca*, αποτελούν πολύτιμες και σπουδαίες αποδείξεις της αλλαγής των μορφών των τοπίων, αλλά και ορισμένων, εξαφανισθέντων «τοπίων». Αυτές οι τοπιογραφίες σε συνδυασμό με τη *Flora Graeca* ορίζουν την βιοποικιλότητα και τη φυτογεωγραφία της περιοχής και άπτονται θεμάτων της ζωής των φυτών υπό την απειλή της κλιματικής αλλαγής. Οι τοπιογραφίες του Bauer σε συνδυασμό με ανάλογο έργο άλλων περιηγητών παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες που επιτρέπουν την ανασύνθεση της ζωής των ανθρώπων εκείνη την εποχή (Αυγουστίνου 2003, Βιγγοπούλου 2005). Για παράδειγμα, στην Ελλάδα είχαν βρεθεί πολλοί περιηγητές πριν και μετά το εξερευνητικό ταξίδι του Sibthorp και των συνοδοιπόρων του που απεικόνισαν τοπία και

ευαισθητοποιήσαν με το έργο τους τις κοινωνίες της Δύσης για την κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα (Leake 1814). Ανάμεσά τους οι Jacobs Spon (1647-1685), George Wheler (1650-1723), James Stuart (1713-1788), Richard Dalton (1715-1791), Jean Jacques Barthélemy (1716-1795), Nicholas Revett (1720-1804), Julien David de Roy (1728-1808), Thomas Hope (1769-1831), Edward Dodwell (1767-1832), William Martin Leake (1777-1860), William Haygarth (1784-1825), Otto Magnus Stackelberg (1788-1837) κ.ά. Έτσι, την εποχή που ο Bauer εργαζόταν με τις υδατογραφίες θεμάτων φυσικής ιστορίας και τοπιογραφίες από την ανατολική Μεσόγειο στην Οξφόρδη, άλλοι περιηγητές επιστρέφοντας στον τόπο τους προχωρούσαν στην έκδοση των έργων τους, με ηθιογραφικές σημειώσεις και περιγραφές για τοπία και αρχαιότητες κάνοντας σύγκριση του παρελθόντος με το παρόν. Σε όλο αυτό το σκηνικό της κινητικότητας της πληροφορίας και της δημοσιοποίησης από τον 18ο ως τον 20ο αιώνα, το έργο του Ferdinand Bauer δεν βλέπει το φως της δημοσιότητας. Σύμφωνα με όσα γνωρίζουμε δεν ήταν ούτε στην ευθύνη του, ούτε η υποχρέωσή του. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί πως ο Ferdinand Bauer στη συνέχεια (δηλαδή μετά από την εργασία του με τη συλλογή Flora Graeca) φέρθηκε εντελώς διαφορετικά όσον αφορά τα σκίτσα και υδατογραφίες που έκανε στα νησιά Norfolk και την Αυστραλία. Κατά την αναχώρησή του (1804) επιστρέφοντας στην Βιέννη, πήρε μαζί του όλα τα πρωτότυπα (Moore 1998). Με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, οι τοπιογραφίες του Ferdinand Bauer είτε αφορούν περιοχές της Ελλάδας, της Τουρκίας και της Ιταλίας, είτε της Αυστραλίας απέχουν χωροχρονικά κατά πολύ από τα τοπία που απεικονίζουν.

Οι αδημοσίευτες τοπιογραφίες του Bauer από την ανατολική Μεσόγειο είναι πλέον ορατές, δύο αιώνες μετά τη δημιουργία τους, χάρη στη δυνατότητα που δίνει η σύγχρονη τεχνολογία με το διαδίκτυο και τη ψηφιοποίηση αρχείων της συλλογής «Flora Graeca», μέσω της Oxford Digital Library (www.bodleian.ox.ac.uk/science/eresources/flora_graeca).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΙΤΚΕΝ, R., 2007: *Botanical Riches: the story of Botanical Exploration*, Lund Humphries, Hampshire.
- ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, Ο., 2003: *Ιδανικά ταξίδια, η Ελλάδα στη Γαλλική ταξιδιωτική λογοτεχνία (1550-1821)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- ΒΙΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, Ι., 2005: «Σχόλια» στο: *Η ανάδυση και η ανάδειξη κέντρων του Ελληνισμού στα ταξίδια των περιηγητών (15ος-20ός αιώνας)*, *Ανθολόγιο από τη συλλογή Δ. Κοντομηνά*, Κότινος, Αθήνα.
- BLUNT, W. & STEARN, W. T. 1994: *The art of botanical illustration*, The Antique Collectors' Club Ltd., Woodbridge.
- BRAUDEL, F., CORELLI, F. & AYMARD M., 1985: *La Méditerranée, l'espace et l'histoire*, Flammarion, Paris. Ελληνική έκδοση 1990: *Η Μεσόγειος, ο χώρος και η ιστορία*, μτφρ. Ε. Αβδελά & Ρ. Μπενβενίστε, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- ΔΑΣΚΑΛΟΘΑΝΑΣΗΣ, Ν., 2004: «Η φύση ως τοπίο» στο: G. Simmel, J. Ritter & E.H. Gombrich *Το τοπίο*, Αθήνα, Ποταμός, σσ. 151-166.
- FRY, C., 2009: *The plant hunters*, Carlton Publishing Group, London.
- HARRIS, S., 2007: *The magnificent Flora Graeca*, Bodleian Library, Oxford. Ελληνική έκδοση 2009: *Υπέροχη Ελληνική Χλωρίδα Flora Graeca*, μτφρ. Σ. Ριζοπούλου, Δίαυλος, Αθήνα.
- ΚΕΦΑΛΛΗΝΑΙΟΥ, Ε., 2004: *Η Αθήνα στους περιηγητές (15ος -19ος αιώνας)*, Δήμος Αθηναίων, Αθήνα.
- KRIMBAS, C. B., 2004: "H. Walter Lack with David J. Mabberley, *The Flora Graeca Story - Sibthorp, Bauer and Hawkins in the Levant*", *The Historical Review* 1, 275-284.
- LACK, W. H. & MABBERLEY, D. J., 1999: *The Flora Graeca Story, Sibthorp, Bauer and Hawkins in the Levant*, Oxford University Press, Oxford.
- LACK, W. H., 2004: "An annotated catalogue of the printed illustrations by Franz Bauer (1758-1840)", *Archives of Natural History* 31, 80-101.
- LEAKE, W. M., 1814: "Researches in Greece", *Quarterly Review* 7, 458-472.
- LHOTSKT, J., 1843: "Biographical Sketch of Ferdinand Bauer", *London Journal of Botany* 2, 106-113.
- MOORE, D. T., 1998: "The pencil landscape drawings made by Ferdinand

- Bauer in Norfolk Island, from August 1804 to February 1805 in The Natural History Museum, London”, *Archives of Natural History* 25, 213-220.
- RHIZOPOULOU, S., 2004: “Symbolic plants of Olympic games”, *Journal of Experimental Botany* 55, 1601-1606.
- ΡΙΖΟΠΟΥΛΟΥ, Σ., 2007: «Flora Graeca», *Νεύσις* 16, 34-44.
- ΡΙΖΟΠΟΥΛΟΥ, Σ., 2008: *Ριζοτόμος, μελέτη για την περιπλάνηση της ύλης του Διοσκουρίδη σε χειρόγραφα, κώδικες, βιβλία και βοτανολόγια*. Διάυλος, Αθήνα.
- ΡΙΖΟΠΟΥΛΟΥ, Σ. & HARRIS, S., 2009: «Υπέροχη Flora Graeca (Sibthorpiana)», Πρακτικά 11ου Συνεδρίου Ελληνικής Βοτανικής Εταιρείας, ΕΚΠΑ, Αθήνα.
- SIMMEL, G., RITTER, J. & GOMBRICH, E. H., 2004: *Το τοπίο*, Ποταμός, Αθήνα.
- STEARNS, W. T., 1960: “Franz and Ferdinand Bauer, masters of botanical illustration”, *Endeavour* 19, 27-35.
- STEARNS, W. T., 1967: “Sibthorp, Smith, the *Flora Graeca* and the *Florae Graecae prodromus*”, *Taxon* 16, 168-178.
- STEARNS, W. T., 1976: *The Australian flower paintings of Ferdinand Bauer*, Basilisk Press, London.
- TREGASKIS, H., 1979: *Beyond the Grand Tour, the Levant lunatics*, Ascent Books, London.

Πίνακας 1. Κατάλογος των τοπιογραφιών από την ανατολική Μεσόγειο του Ferdinand Bauer που βρίσκονται στη βιβλιοθήκη του Τμήματος Plant Sciences του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης (ταξιθέτηση MS Sherard 408). Σημειώσεις: α) οι υπότιτλοι αντιγράφηκαν από τα πρωτότυπα των τοπιογραφιών και όπου I: (island) και M: (mountain). β) Στο κείμενο η αναφορά στις τοπιογραφίες γίνεται με την αρίθμηση της πρώτης στήλης A/A σε αγκύλη. γ) Όπου υπάρχει παύλα (-) η τοπιογραφία δεν έχει δημοσιοποιηθεί.

[A/A]	Υπότιτλοι τοπογραφιών	Περιοχή	Δημοσιοποίηση
1	1: View of part of Colosseum at Rome	Ιταλία	Lack & Maberley 1999
2	2: View of the bay of Naples	Ιταλία	-
3	3: View of mount Vesuvius	Ιταλία	Harris 2007
4	4: The summit of Mount Vesuvius	Ιταλία	Lack & Maberley 1999
5	5: The grand aperture of Mount Vesuvius	Ιταλία	-
6	6: View of the Grotto of Pausilypso coming from Naples	Ιταλία	-
7	7: View of Solfa Terra	Ιταλία	-
8	8: The remains of the supposed Temple of Venus at Baiis	Ιταλία	-
9	9: View of the Temple of Diana at Basano	Ιταλία	-
10	10: View in going to the isle of Ischia or Nisida	Ιταλία	-
11	11: View from the coast of Naples to the Ischia & Capri	Ιταλία	-
12	12: View of the isle of Capri	Ιταλία	-
13	13: View of the landingplace on the isle of Capri	Ιταλία	-
14	14: View of a fisherman's house on the coast of the Capri	Ιταλία	-
15	15: View of the north point of the Capri	Ιταλία	-
16	16: View of the castle or residence of the Bishop in the Capri	Ιταλία	-
17	17: View of some remains from buildings of Tyberius in the Capri	Ιταλία	-
18	18: The remains of a bath build by Tyberius in the Capri	Ιταλία	-

19	19: View of the islands Panara & Stromboli in the Mediterranean Sea	Ιταλία	-
20	20: View of the I: of Vulcana Lipari & Saline in the Mediterranean sea	Ιταλία	-
21	21: View of mount Aetna in the isle of Sicily	Ιταλία	Harris 2007
22	22: View of the straits of Messina taken from isle of Sicily	Ιταλία	-
23	23: View of the isle of Cherigo	Κύθηρα	-
24	24: View of the Milo going between the small islands	Μήλος	-
25	25: View of the great rocks near the isle of Milo	Μήλος	Lack & Maberley 1999
26	26: View of the Harbour in the Isle of Milo	Μήλος	
27	27S: View of Canea in the I: of Candia or Criti [with a distant view of Cape Melek from the harbour]	Χανιά	Lack & Maberley 1999
28	28: View of the monastery of the Holy Trinity in the Candia	Μονή Αγίας Τριάδος	Harris 2007
29	29: View from the road between the Sfasiate mountains in the Candia	Σφακιά	-
30	30: View into the great Cavern filled with perpetual snow, upon the Sfasiate mountains in the Candia	Σφακιά	-
31	31: View of the town and harbour in the isle of Hydria	Υδρα	-
32	32A: View of the isle of Egina in the gulf of Egina	Αίγινα	-
33	32B: View of the town and landing-place in the isle Siphnos	Σίφνος	-
34	33: View of the entrance into the Grotto of the Isle of Anti Paros	Αντίπαρος	-
35	34: The great Cavern in the Grotto of the I: Anti Paros	Αντίπαρος	Lack & Maberley 1999
36	35: The small Cavern in the Grotto of Anti Paros	Αντίπαρος	-
37	36: View of the Harbour of the Isle of Amorgos	Αμοργός	-
38	37: View of the Town in the Isle of Amorgos	Αμοργός	-

39	38S: The remains of the Temple of Juno in the I: Samos	Σάμος	-
40	39: The channel between Samos and Anatolia [with a view of Mt Mycale]	Σάμος	-
41	40: View of Scala Nova in Asia	Τουρκία	-
42	41: The Caravan at rest by the Coffeehouse near Scala nova in Asia	Τουρκία	Lack & Maberley 1999
43	42: View of the top of Mount Olympus [in Bythinia] towards the North. [N. B. Snow lying in Declivity.]	Τουρκία	Harris 2007
44	43S: View of Mount Olympus taken from the road of Brusa	Τουρκία	Lack & Maberley 1999 Εξώφυλλο <i>Flora Graeca</i>
45	44: View of Mount Olympus with the city of Brusa in Asia, taken from the village Temertas [on the road to Nicia]	Τουρκία	-
46	45S: The Seraglio point [taken from the most elevated part of Galata. This view comprehends the Princes Islands.]	Τουρκία	Lack & Maberley 1999
47	46S: Aquaduct of Valens at Constantinople [from the brow of the hill] at Pera	Τουρκία	-
48	47S: Constantinople [from the high ground of Asia]	Τουρκία	-
49	48: View from Asia to the Bosphorus [taken from the high grounds opposite Bouyukdere and looking towards Constantinople]	Τουρκία	-
50	49S: View from Asia to the Bosphorus [taken from the high grounds opposite Bouyukdere and looking towards Constantinople]	Τουρκία	-
51	50: The Channel of Constantinople [from the preceding Station]	Τουρκία	-
52	51S: View from Asia to Buyuk-dereh [the summer residence of the European Ministers & Merchants]	Τουρκία	-
53	52S: View from Asia to the Black Sea	Τουρκία	-

54	53S: Constantinople [from the opposite shores of the Bosphorus southward of Scutari]	Τουρκία	Harris 2007 Εξώφυλλο <i>Flora Graeca</i>
55	54S: Constantinople	Τουρκία	-
56	56: The Towers of Oblivion coming from Constantinople	Τουρκία	-
57	57S: The Tower of Oblivion coming from the black Sea	Τουρκία	-
58	58S: Palace at Dulmah baktshee the Melon Garden [on the European] shores of the Bosphorus	Τουρκία	-
59	59S: View of the New Castle on the coast of the Black Sea at the entrance of the Channel of Constantinople	Τουρκία	-
60	60S: Belgrade a village near Constantinople [v: Lady Worsley Montagu's letters]	Τουρκία	-
61	61S: An ancient Aquaduct near Belgrad	Τουρκία	-
62	62S: View of the Propontis or Sea of Marmara with the islands Prinkipos Karki Antigona & Protas.	Τουρκία	-
63	63S: The coast of Asia	Τουρκία	-
64	64: The coast of Asia from the Dardanelles	Τουρκία	Harris 2007
65	65S: View of the West part of the Village in the island Karki	Τουρκία	-
66	66: View of the North East Hill with the Convent in the I. Karki. towards the I. Antigona, I. Protas, & Constantinople	Τουρκία	-
67	67S: View from the Hill of the North East over the I: Karke one of the Princes Islands near Constantinople	Τουρκία	-
68	68: View from the North West of the Hill in the I. Karki towards the I: Antigona I: Protas & Constantinople	Τουρκία	-
69	69S: View from the I: Prinkipos to the I: Karki & Constantinople	Τουρκία	-

70	70S: A: The old castle of the Dardanelles [on the European side] viewed from Behind; B: [The old castle of the Dardanelles on the European side viewed from the water]; C: The Virgin Tower of Constantinople [commonly called by the European travellers the tower of Leander]; D: The Towers of Oblivion [on the Bosphorus]	Τουρκία	-
71	71S: The old Castles of the Dardanelles coming from Constantinople	Τουρκία	-
72	72S: View of the Dardanelles from the coast of Asia	Τουρκία	Harris 2007
73	73S: View of the entrance in to the [Archipelago and of the New Castles at the mouth of the Hellespont]	Τουρκία	-
74	74S: The old Castles of the Dardanelles [at the mouth of the Hellespont] the [Sig an Promontory on the right]	Τουρκία	-
75	75: The isle Tenedos in the Archipelago	Τουρκία	-
76	76: View of Karapaklar on the coast of Anatolia	Τουρκία	-
77	77: View from Karapaklar in the Archipelago towards the islands Cos, Leros, Patmos & the other small islands	Κως, Λέρος, Πάτμος	-
78	78: View of Porto Cavalters on the coast of the gulf Macri [opposite Rhodes]	Τουρκία	-
79	79S: The entrance of the Port in the I. Rhoda or Rhodes [from within]	Ρόδος	-
80	80: View of Monte Croce in the Isle of Cyprus [from the South]	Κύπρος	-
81	81: View of the monastery of the Holy Cross upon Monte Croce in I: Cyprus	Κύπρος	-
82	82: View of Ipsora a Village in the I. Cyprus	Κύπρος	Harris 2007
83	83: View of Porto Finica on the coast of Asia	Τουρκία	-
84	84: Continuation of the Coast from Porto Finica to Cap Chelidoni	Τουρκία	-
85	85S: View of a village near Porto Finica in Asia	Τουρκία	-

86	86: View of the Island Lero	Λέρος	-
87	87S: View of the old castle at the harbour of Leros	Λέρος	-
88	88: View of the harbour in the I: Patimo or Patmos	Πάτμος	-
89	89: The landingplace of the Island Patmos	Πάτμος	-
90	90S: The Monastery of the Apocalypse in the I: Patmos	Πάτμος	Lack & Maberley 1999
91	92: View of the Island Skinosa	Σχινούσα	-
92	93: View from the summit of the I: Bruciata or Polivo to the I: Milo Argientiera or [Chimolo No. 2] with other small Islands	Νησιά	-
93	94: View of the Isle of Argientiera or [Chimolo]	Κίμωλος	-
94	98: View of Mount Pendeli M: Hymethus and Athens from the shore of [Phalerus]	Αττική	-
95	99: Port Fanari at Athens [the ancient Phalerus]	Φάληρο	-
96	100S: Athens [from the Summit of Mt. Anchesmus. The view includes the Piraeus Salamis & Egina]	Αθήνα	Harris 2007 Εξώφυλλο <i>Flora Graeca</i>
97	101S: The temple of Theseus [at Athens]	Θησείο	-
98	102S: The temple of Theseus	Θησείο	-
99	103S: The temple of Theseus	Θησείο	-
100	104S: The monument of Philopappus at Athens	Φιλοπάππου	-
101	105: The theatre of Bacchus at Athens	Ηρώδειο	-
102	106: The temple of Jupiter Olympus at Athens	Στόλοι Ολυμπίου Διός	-
103	107S: The gate of Adrian at Athens [N. B. the figures too small]	Πύλη του Αδριανού	-
104	108S: The ancient Fountain near Livadia	Λιβαδειά	-
105	109S: The mountain with the Grotto of Trophonius [or rather its supposed situation near Livadia]	Μαντείο Τροφωνίου	-

106	110S: View of Livadia, from the Grotto of Trophonius	Λιβαδειά	-
107	111S: Another part of the Mountain of the Grotto of Trophonius	Μαντείο Τροφωνίου	-
108	112S: Mount Parnassus [now calla Liakoura]	Παρνασσός	Harris 2007 Εξώφυλλο <i>Flora Graeca</i>
109	115S: Colonna Sunium Prom [view'd from the East]	Σούνιο	-
110	119S: The Temple of Minerva at Sunium	Σούνιο	-
111	120: View of the isle of Negropont towards mount [Ktupa & the Euripus]	Χαλκίδα	-
112	121 View of the Castle and Bridge going into the harbour of the Isle of Negroponte	Χαλκίδα	-
113	122 The Bridge and Castle, coming from the harbour of I: Negropont	Χαλκίδα	-
114	123S: View of the Bridge and Castles from the harbour in the I: Negropont	Χαλκίδα	-
115	124: View of the landingplace at the town of Negropont [with the Custom house]	Χαλκίδα	-
116	125S: View of Iviri a convent of Mount Athos [on the Eastern side of the Peninsula]	Άθως	-
117	126S: The summit of mount Athos	Άθως	Harris 2007
118	127S: View of St. Anna a convent of Mount Athos [on the Western side]	Άθως	Lack & Maberley 1999 Εξώφυλλο <i>Flora Graeca</i>
119	128S: The west coast of M: Athos or M: Santo	Άθως	-
120	129S: Salonica [and mount Kurtiatch]	Θεσ/νίκη	-
121	130: View of the gulf of Salonica [from the summit of mount Kurtiatch]	Θεσ/νίκη	-
122	131S: Pechigler a village on the Lake Petriski near Salonica	Χωριό	-
123	132S: Dodeca in Ruins [Eleusis?]	Ελευσίνα;	-
124	133S: Port of Megara	Μέγαρα	-

125	134S: Isthmus of Corinth from the [shore of the] Gulf of Egina	Ισθμός	-
126	135S: The Temple of Neptune at Corinth	Κόρινθος	-
127	136S: Corinth [from the NW]	Κόρινθος	Εξώφυλλο <i>Flora Graeca</i>
128	137S: The Isthmus of Corinth [from the Gulf of Lepanto]	Ισθμός	-
129	139S: Patrass	Πάτρα	Lack & Maberley 1999
130	140: View of the rock of Gibraltar coming from the Mediterranean sea	Γιβραλτάρ	-
131	141: View of harbour of Gibraltar	Γιβραλτάρ	-